

Savikūra Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštyje

Birutė Avižinienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
El. paštas aviziniene@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0001-6932-0019>

Santrauka. Straipsnyje savikūros aspektu tyrinėjamas Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštis *Mano gyvenimo knyga* (1905–1929). Pasirėmus Stepheno Greenblatto savikūros (angl. *self-fashioning*) samprata, teorinė žiūra konkretinama aptariant dienoraščių tyrimus atnaujinusią feministinę literatūros kritiką. Straipsnio teorinius tyrimo aspektus aktualizavo Jennifer Sinor ir Rebecca Steinitz, sutelkusios dėmesį į konkrečią dienoraščio rašymo praktiką ir iš jos kylančius klausimus. Pleirytės-Puidienės dienoraštyje kuriama idealistės Vaidilutės figūra turi dvinarę tapatybės struktūrą, pačios rašytojos pristatoma kaip viešumoje dėvimos skirtingos kaukės bei privačiai rodomas tikrasis veidas. Vaidilutės figūra reprezentuoja dominuojančią to meto moteriškumo normą – tai moraliai už aplinkinius viršesnė, pasiaukoti dėl kitų pasirenkanti moteris. Šią tapatybę, ryškiausiai kuriamą I ir II dienoraščio dalyse, komplikuoja neįrašyti, bet tekste juntami savivaizdžio aspektai: lyties tapatumas, ligos ir priklausomybės, akivaizdžiausi III dienoraščio dalyje. Savikūra Onos Pleirytės-Puidienės dienoraštyje atskleidžia, kad dienoraštis, tradiciškai laikomas privačiu rašymu, yra ne tik individualaus savikūros proceso, bet ir kultūrinių normų formuojamas tekstas.

Reikšminiai žodžiai: dienoraštis, savikūra, dienoraščio subjektė, lyties tapatumas, priklausomybės.

Self-Fashioning in Ona Pleirytė-Puidienė's Diary

Abstract. This article examines Ona Pleirytė-Puidienė's diary *Mano gyvenimo knyga* (*The Book of My Life*, 1905–1929) through the lens of self-fashioning. Drawing on Stephen Greenblatt's concept of self-fashioning, the theoretical perspective is further refined by engaging feminist literary criticism that has renewed approaches to diary studies. The research is informed by the works of Jennifer Sinor and Rebecca Steinitz, who focus on the specific practice of diary writing and the questions it raises. In Pleirytė-Puidienė's diary, the figure of the idealist *Vaidilutė* (Pagan Priestess), a fictional persona created by the author, embodies a dual structure of identity: public "masks" worn for society and the private, authentic self revealed in solitude. *Vaidilutė* represents the dominant femininity norm of the time – a morally superior woman who chooses self-sacrifice for others. This identity, most strongly articulated in the first and second parts of the diary, is complicated by unrecorded yet evident aspects of self-perception, such as gender identity, illness, and addiction, particularly in the third part. Self-fashioning in Pleirytė-Puidienė's diary demonstrates that the diary, traditionally regarded as a private form of writing, is shaped not only by individual self-construction but also by the cultural norms of its time.

Keywords: diary, self-fashioning, diary subject, gender identity, addictions.

Received: 17/07/2025. Accepted: 07/11/2025

Copyright © Birutė Avižinienė, 2025. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ivadas

Šio straipsnio centre – Onos Pleirytės, o nuo 1906 m. (kai išteikėjo už Kazio Puidos) – Onos Pleirytės-Puidienės (1882–1936) dienoraštis *Mano gyvenimo knyga*. Mūsų dienas pasiekusi jo dalis, rašyta su pertraukomis, apima 1905 m. rugsėjį–1929 m. vasarį, nors Čiurlionienės-Kymantaitės prisiminimai liudija, kad dienoraštis buvo rašomas ir anksčiau (1988, p. 266). Išlikusios *Mano gyvenimo knygos* ištraukos patvirtina tai, kas lemta didžiajai daliai dienoraščių: įprastai jie sunaikinami pačių autorių ar jų artimųjų, išlieka tik iš dalies, atverdami tik nugyvento laiko fragmentus. Nepaisant Pleirytės-Puidienės pastangų išsaugoti dienoraštį ateities skaitytojams, mus pasiekė maždaug pusė *Mano gyvenimo knygos*: dalis jos publikuota tarpukario spaudoje, kita dalis išliko rusiškai rašytuose sąsiuvinuose ir juodraštinuose lapeliuose, saugomuose Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS)¹. Atsižvelgus į du svarbius dienoraštį struktūruojančius elementus, įrašų laiką ir vietą, taip pat į šaltinių pobūdį, kalbą, išlikusį tekstų korpusą galima skirstyti į tris dalis:

- I dalis. Vilniuje ir Šiauliuose 1905–1909 m. lietuviškai rašytas dienoraštis, veikiausiai rašytojos sūnaus Algirdo Puidos rūpesčiu po motinos mirties publikuotas tarpukario spaudoje: *Lietuvos žiniose* (1938–1939) ir *Naujojoje Romuvoje* (1939); autografai neišlikę arba dar nerasti.
- II dalis. Rusijoje 1917–1920 m. lietuviškai ir rusiškai rašyto dienoraščio autografai, saugomi VUB RS.
- III dalis. Kaune 1921–1929 m. lietuviškai ir rusiškai rašyto dienoraščio autografai, saugomi VUB RS.

Veikiausiai šis nevienalytis tekstų korpusas lėmė, kad tik dabar, nuo rašytojos mirties praėjus beveik 90-mečiui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute rengiama visos išlikusios *Mano gyvenimo knygos* publikacija. Dienoraštis sovietmečiu neliestas ir dėl jame išryškėjančio rašytojos kritiško požiūrio į bolševikų nešamą „rojų“, 1917–1922 m. Rusijos pilietinį karą bei dėl išsamaus XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo dokumentavimo. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Pleirytės-Puidienės dienoraštis išliko paraštinis, parankus tik kaip istorinis šaltinis. Taigi nekeista, kad pirmiausia *Mano gyvenimo knyga* susidomėjo istorikai, dažnai naudoję *Lietuvos žiniose* 1938 m. ir 1939 m. publikuotas ištraukas. Iš jų semtasi informacijos apie Didįjį Vilniaus seimą (Motieka, 2005), pirmąjį moterų suvažiavimą (Jurėnienė, 2006), pirmąsias lietuvių dailės parodas ir jose dalyvavusį Mikalojų Konstantiną Čiurlionį (Landsbergis, 1976). Prireikė poros dešimtmečių, kol pasikeitė mokslinio intereso objektas – susidomėta šeimos, moterų, vaikų, kasdienybės istorija. Dėsninga, kad anksčiausiai dienoraštį dėmesį atkreipė moterų literatūros tyrėjai. Vienas iš pirmųjų – atskirai lietuvių moterų prozą aptaręs Albertas Zalatorius – dar neįtraukė šio teksto pristatydamas Pleirytės-Puidienės meninę kūrybą (1988, p. 66–74), tačiau kiti tyrėjai pasitelkia dienoraštį kaip integralią rašytojos kūry-

¹ Trumpa dienoraščio rašymo ir saugojimo istorija pateikiama *Ivade*, publikuojant ištrauką iš *Mano gyvenimo knygos* (Pleirytė-Puidienė, 2024, p. 131–132).

binės visumos dalį. Ko gero, pirmoji dienoraštį paminėjo Viktorija Daujotytė knygoje *Moters dalis ir dalia. Moteriškoji literatūros epistema* (1992, p. 61–63). Vėliau ji grįžo prie šio teksto monografijoje *Parašyta moterų* (2001, p. 205–218), kur interpretavo jį kaip psichologinę grožinės rašytojos kūrybos motyvą. Išsamiausiai Pleirytės-Puidienės biografiją ir kūrybą (tiesa, drauge su sutuoktinio Kazio Puidos) yra aptaręs Vytautas Kubilius studijoje *Dviesė literatūros sūpuoklėse*, kurioje rašytojos „opus magnum – autentiškų istorijos liudijimų, skvarbių nuojautų ir ‘emocinių audrų’ dienoraštį“ pasitelkė kaip autentišką šaltinį (2003b, p. 6). Dienoraštį įtraukus į bendrąjį Pleirytės-Puidienės kūrybos lauką, į mokslininkų akiratį patenka klausimai apie psichologinį asmenybės portretą (Gaidauskienė, 2002), moters tapatumo formas XX a. pradžioje (Bleizgienė, 2012, p. 260–300) ar rašytojos teatrinės veiklos psichologinę motyvą (Trinkūnaitė, 2017). Šiame straipsnyje dienoraštis taip pat vertinamas atsižvelgiant į Pleirytės-Puidienės visos kūrybos kontekstą, bet jos grožinės prozos ir egodokumentikos santykis apverčiamas – *Mano gyvenimo knyga* laikoma svarbiausiu tekstu, kurį aiškina kūryba, straipsniai, kiti egodokumentai. Drįsčiau teigti, kad dabarties skaitytojams *Mano gyvenimo knyga* savo reikšme gerokai pranoksta į užmarštį nuėjusią, tik literatūros istorikams aktualią Vaidilutės grožinę kūrybą.

Pleirytės-Puidienės dienoraštis šiame straipsnyje tiriamas savikūros aspektu. Tokią analitinę žiūrą paskatino *Mano gyvenimo knygoje* aktyviai kuriamas santykis su numanomu adresatu. Toliau bus parodyta, kad Pleirytė-Puidienė rašė ne vien sau, bet ir idealiam ateities skaitytojui, norėdama jam papasakoti apie kasdien gyventą laiką ir save tame laike. Diaristikos tyrimuose savistabos ar savikūros klausimas iškyla dažnai ir tai dėsninga – akstinas šiam žanrui susiformuoti buvo kasdienė savistaba bei apmąstymas raštu, taip siekiant save tobulinti, aktyviai formuoti, ypač religiniame kontekste. Svarbus Philippe’o Lejeune’o nurodytas faktas, kad iki XVI šimtmečio dienoraštis laikytas viešu suinteresuotos bendrijos reikalu stebėti kokį nors procesą, pavyzdžiui, piniginių įplaukų ir išlaidų balansą (Lejeune, 2009, p. 52). Atsirasti dienoraščiui kaip *asmeninei* kasdieniui praktikai, skirtai tikslingai savistabai – savo moralinio veido tobulinimui, daug įtakos turėjo atpigusio popieriaus išplitimas ir modernaus laiko samprata. Dienoraščių tyrėjas teigia, kad, išradus mechaninį laikrodį, skirstantį mūsų dieną į tiksliai atkarpas, atsivėrė galimybė šį laiką pamatuoti, vadinasi, susidarė prielaidos suvokti, kad jį galima naudoti užpildyti. Lejeune’o (2009, p. 58) tvirtinimu, privatus dienoraštis pasirodė Europoje tarp vėlyvųjų viduramžių ir XVIII šimtmečio. Neatsitiktinai naujojo istorizmo atstovas Stephenas Greenblattas, tyrinėdamas XVI a. anglų rašytojų tekstus, būtent Renesanso laikotarpiu nustatė gimus suvokimą, kad galima aktyviai formuoti savąjį „aš“ (Greenblatt, 1980, p. 1). Manychiau, kad maždaug tuo laikotarpiu ir atsiranda privatus dienoraštis kaip kasdienė žmogaus savikūros tekstinė praktika.

Savikūrą Greenblattas (1980, p. 1–9) suvokia kaip asmenybės kūrimo procesą, kuriame asmens tapatumą formuoja sąveika (mokslininko vadinama derybomis) tarp įgimto „aš“ ir gyvenamojo laiko kultūrinių, politinių standartų ar socialinių kodų. Ši samprata struktūroja ir straipsnyje atliekamą analizę – Pleirytės-Puidienės dienoraštį vertinu kaip XX a. pradžios moters savikūros siekį. Pleirytė-Puidienė rašo tuo metu, kai lietu-

vių kultūroje moteris peržengia privačios ir viešosios erdvių ribą, ima veikti viešumoje, tad svarbu nusakyti šių erdvių tarpusavio santykį, kuris, kaip matysime, yra svarbus elementas, formavęs jos savivoką. Dienoraštis, kaip teigia Vilma Žaltauskaitė (2007, p. 44), yra asmeninės ir kolektyvinės patirties išraiška, todėl, žvelgiant į *Mano gyvenimo knygos* subjektą, svarbu klausiti, kokias Pleirytės-Puidienės savivokos formas diktuoja rašančiosios gyvenamojo laiko kultūros normos, vyraujantys moters įvaizdžiai, kiek jais (ne)sekama. Normatyvinės moteriškumo vertės padeda atskleisti kitų Pleirytės-Puidienės gyvento laiko moterų egodokumentika ir kūryba, juk dienoraštį jaunystėje pradėjusi rašyti Pleirytė turėjo prieš akis turėti pavyzdį, orientuotis į tam tikras konvencijas, kas ir kaip į jį rašoma. Iškalbingas faktas, kad ankstyviausiam *Mano gyvenimo knygos* įrašė kaip pirmą lietuvių kalba skaitytą knygą, be Maironio poemos „Tarp skausmų į garbę“, Pleirytė nurodo Šatrijos Raganos „Viktutė“ – dienoraščio formos apysaką. „Viktutėje“ perteiktas jaunos merginos brendimas, sutampantis su jos litvomaniškos savivokos raida, atsispindi ir Pleirytės-Puidienės dienoraščio programinėje pradžioje. Kitas svarbus privatumo ir viešumo aspektas kyla iš rašančiosios santykio su įsivaizduojamu adresu – *Mano gyvenimo knyga* yra privačiai rašytas dienoraštis, skirtas viešumui, t. y. ateities skaitytojams. Straipsnyje analizuojama, iš kur šis geidžiamo skaitytojo poreikis atsiranda, kaip santykis kuriamas, kaip jis veikia dienoraščio tekstą.

Pleirytės-Puidienės dienoraščio vertinimas mūsų kultūroje didžiąja dalimi seka tradiciniu dienoraščių traktavimu, pasižyminčiu dviem analizės kryptimis: dienoraštis laikomas dokumentu, kuriame galima rasti informacijos apie jo rašytojo gyvenimą (1), arba šaltiniu, leidžiančiu papildyti istorinį kontekstą (2) (Bunkers and Huff, 1996, p. 1). Vienintelėje dienoraščiams, kaip atskiram žanrui, skirtoje lietuviškoje studijoje taip pat laikomasi šios nuostatos: pristatydamas XX šimtmečio lietuvių dienoraščius, Rimantas Glinskis (2006, p. 8) atrinko visuomenei gerai žinomų kultūros žmonių (dažniausiai – rašytojų) dienoraščius, kuriuose „autobiografiniai ir dokumentiniai faktai (*sic!*) dera su puikia literatūrine raiška“. Abu tradicinio vertinimo kraštutiniai (sekant pirmuoju norima dienoraštyje išskaityti nugyvento laiko atmosferą, sekant antruoju atrasti asmeninę rašančiojo erdvę) remiasi prielaida, laikančia šį žanrą patikimu – asmeniniu, rašomu sau, taigi autentiškiausiu informacijos šaltiniu. Iškalbingą tokios žiūros pavyzdį pateikia Anna Jackson, analizavusi XX a. anglakalbių rašytojų dienoraščius. Tyrėjos teigimu, dienoraščiai įprastai laikomi autentiškesniais šaltiniais negu kiti egodokumentai (pavyzdžiui, laiškai). Šis vertinimas išryškėja Sylvios Plath biografijose: kai poetės dienoraščiai pateikia kitokią įvykio versiją negu jos laiškai motinai, biografai daro prielaidą, kad dienoraštis atskleidžia tiesą, o laiškai ją slepia (Jackson, 2010, p. 4). Jackson parodo šio nekritiško pasitikėjimo pavojų – ji pristato įvairiuose Plath tekstuose aprašytą tą patį poetės gyvenimo įvykį, kuris nušviestas vis kitaip. Taigi dienoraštis turėtų būti vertinamas ne kaip skaidrus nugyventą gyvenimą perteikiantis mediumas, o kaip rašymo akimirką patiriamo gyvenimo atsivėrimas.

Pleirytės-Puidienės dienoraštis suteikia užtektnai argumentų abiem tradicinio vertinimo kryptims. Literatūrologų jau pastebėtas literatūrinis dienoraščio stilius (jos dienoraščiai vadinti paliteratūrintais – kaip kad paryškintos būna meninės nuotraukos (Dau-

jotytė, 2001, p. 207) ar dramatizuotais (Kubilius, 2003b, p. 90), o dažnas istorikų rėmimasis publikuota dienoraščio dalimi rodo, kad tekstas laikytas patikima istorine kronika. Antra vertus, *Mano gyvenimo knygoje* rastume daugybę faktų, kurie to meto amžininkų ar spaudos nušviečiami visiškai kitaip². Laikausi nuomonės, kad Pleirytės-Puidienės dienoraštis ne klaidina, o pateikia subjektyvų, rašančiajai būdingą pasaulio matymą, paklūstantį dienoraščio vidinei logikai. Šiame straipsnyje siekiu tradicinius dienoraščio vertinimus integruoti: pasirinkta Greenblatto savikūros samprata leidžia ieškoti dienoraščio tekste užfiksuotų derybų tarp įgimto asmens subjektyvumo (pavyzdžiui, lytinės tapatybės) ir kultūros siūlomų jo įforminimo būdų. Tolesnes teorines prielaidas, konkretinančias *greenblattišką* savikūrą, padėjo suformuoti feministinė kritika, aptariama teorinėje straipsnio dalyje. Aptartus teorinius tyrimo aspektus iškėlė Rebecca Steinitz ir Jennifer Sinor, atmetusios universalios moteriškos raiškos paieškas ir sutelkusios dėmesį į konkrečią dienoraščio rašymo praktiką bei iš jos kylančius klausimus.

Feministinės dienoraščių tyrimų inovacijos

Alternatyvą tradiciniam požiūriui, dienoraštį vertinančiam kaip istorinio kolorito šaltinį arba išimtinai privačią rašančiojo erdvę, anksčiausiai ir ryškiausiai pateikė antrosios kartos feminizmo įkvėptos tyrėjos. Aštuntame praėjusio amžiaus dešimtmetyje dienoraščiai imti suvokti kaip svarbūs moterų patirties šaltiniai, atskleidžiantys jų savita moteriška raiška. Tokią teorinę prieigą, grįstą moters gyvenimo ir dienoraščio kaip žanro bruožų paralele, Kathryn Carter (2020, p. 45) vadina psichoanalitine, nes analizuojamuose tekstuose siekta išvelgti moters patirtį, o patys tekstai aiškinti pasitelkiant psychoseksualinės moters raidos tendencijas. Vienos ankstyviausių moterų dienoraščių antologijos *Atsivėrimai. Moterų dienoraščiai (Revelation: Diaries of Women, 1974)* sudarytoja Mary Jane Moffat (1974, p. 2) pateikė tokį dienoraščio ir moters gyvenimo sugretinimą:

Dienoraštis buvo svarbus moterų rašymo būdas, iš dalies dėl to, kad yra moterų gyvenimo atitikmuo: emocionalus, fragmentiškas, su pertrūkiais, kuklus, nepretenduojantis į rimtumą, privatus, suvaržytas, kasdieniškas, lėkštas, beformis, susitelkęs į save, be pabaigos, kaip ir nesibaigiantys moterų darbai.

Ši ankstyvoji feministinė interpretacinė nuostata vėliau kritikuota, nes remiasi išankstinėmis prielaidomis apie privačią moters erdvę ir jos ribojamas galimybes bei būdą veikti, ir taip paradoksaliai sustiprina XIX šimtmetyje susiformavusius stereotipus, laikiusius dienoraštį moterišku, privačiu ir emocionalių žanru. Be to, tokiu žanrinių bruožų ir vienos lyties gyvenimo sugretinimu ieškant universalios moteriškos raiškos ir ją idealiai perteikiančio žanro neatsižvelgiama į įvairias dienoraščių praktikas, paneigiančias „moteriškus“ dienoraščio bruožus (Kagle and Gramegna, 1996, p. 43). Galiausiai, kaip

² Felicija Bortkevičienė įspėja, kad Pleirytė-Puidienė nėra patikima informantė. Teigiama, kad tarpukariu spausdintuose atsiminimuose ir dienoraščio ištraukose esama neteisingų dalykų, nes rašytoja buvusi savotiško būdo – dažnai įsikaldavusi į galvą atskirus epizodus ir pati jais tikėdavusi. Taigi Bortkevičienė patarė jos teiginius tikrinti kitais šaltiniais (Būtėnas, 1993, p. 57).

teigia XIX a. britų dienoraščius tyrinėjanti Rebecca Steinitz, moters ir žanro paralelė ignoruoja nusakytais „moteriškais“ bruožais pasižyminčius vyrų rašytus dienoraščius. Pasak tyrėjos, pirmiausia reikia suvokti milžinišką pokytį, įvykusį dėl feminizmo. Tai buvo pagrindinė jėga, leidusi rimtai įvertinti ir buitį, kasdienybę, ir dienoraščius, pavertusi juos tyrinėjimo vertais šaltiniais. Vis dėlto šis reikšmingas mokslinis ir politinis pasiekimas paveikė dienoraščių vertinimą – jie iki šiol suvokiami kaip moteriškas žanras. Steinitz (2011, p. 99–101) pagrįstai nurodo, kad didelis feminisčių dėmesys moterų dienoraščiams nuo XX a. aštunto dešimtmečio dienoraštį feminizavo.

Feminizmui plėtojantis ir patiriant įvairių ideologinių ir teorinių požiūrių poveikį, maždaug paskutiniu XX a. dešimtmečiu išryškėjo dienoraščių vertinimo pokytis. Žanras imtas suvokti kaip rašančiosios istorinių aplinkybių formuojama praktika. Carter (2020, p. 48) teigimu, marksistinė ar naujojo istorizmo kritika besiremiančios tyrėjos atkreipė dėmesį, kaip ekonominė ir socialinė tikrovė formuoja iš pirmo žvilgsnio individualią dienoraščio raišką. Užuoat ieškojus universalaus moteriškumo ir jį išreiškiančių žanro bruožų, atsižvelgta į istorines dienoraščio rašymo aplinkybes, o jis pats imtas laikyti nevienalyte terpe, kurioje rašančioji susiduria su įsivaizduojama auditorija, kultūriniais jos lyčiai skirtais lūkesčiais ir istoriškai suformuotomis rašymo prielaidomis (Carter, 2020, p. 50).

Šiam straipsniui svarbūs keli feministinių nuostatų tyrėjų ir kultūros studijų laukui priklausančių mokslininkų pasiūlyti analitiniai aspektai. Dienoraštį ėmus vertinti kaip praktiką, tiriančiojo žvilgsnis nuo teksto perkeltas prie rašymo proceso ir jo generuojamų reikšmių. Lejeune'as (2009, p. 31) perspėja, kad dienoraštis, prieš tapdamas tekstu, visų pirma, buvo tam tikras gyvenimo būdas. Mokslininkas radikalai teigia, kad analizuojamas tekstas – tik tam tikro gyvenimo būdo šalutinis produktas, liekana. Dienoraščio kaip praktikos suvokimas implikuoja ir kitus tyrimo klausimus: jis vertinamas ne pagal tai, kas jis nėra, ko stokoja, priešingai – bandoma nusakyti šio menkiausiai reglamentuoto rašymo (Kubilius, 2003a, p. 163) specifinius bruožus. Štai kodėl Jennifer Sinor, kelianti teorinius klausimus remdamasi paprastu, literatūriškai nepagražintu, XIX a. kasdienybę fiksuojančiu moters dienoraščiu, atmeta literatūrinį jo vertinimą. Žanrinius dienoraščio bruožus tyrėja kildina iš kasdienio dienoraščio rašymo proceso – tai čia ir dabar besiplėtojančio *betarpiškumo* (rašoma ne apie kokią nors dieną, bet esant toje dienoje, ją tiesiogiai patiriant) lemtas *atvirumas*. Dienoraštis rašomas esant *in medias res*, nežinant, kaip jis bus tęsiamas, neturint kritinės distancijos, kuri leistų refleksyviai apmąstyti rašomus dalykus. Kritinę distancijos sukuriamą refleksiją dienoraštyje pakeičia aprašomų dalykų *struktūravimas*, kylantis iš pasikartojančių įrašų temų ir ritmo (Sinor, 2002, p. 17–18).

Išlikę Pleirytės-Puidienės dienoraščio autografa šio žanro kaip kasdienės gyvenimo-rašymo praktikos charakteristikas iš pirmo žvilgsnio paneigia, nes VUB RS saugomi 1917–1920 m. dienoraščio sąsiuviniai – tikrų tikriausi švarraščiai, be braukymų, aiškos rašysenos. Tai leidžia manyti, kad jų tekstas buvo perrašytas iš juodraščio (spėjimą patvirtintų ir kartais pasitaikantys perrašo riktai, iš eilės perrašyti du tokie patys žodžiai). Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių inventorinėje knygoje užfiksuota (1936: 6), kad į Vaižganto „Rašliavos muziejų“ pateko 12 tomiais sunumeruotų *Mano*

gyvenimo knygos sąsiuvinį. Iš jų išlikę du rusiškai rašyti dienoraščio sąsiuviniai liudija aktyvią pastangą perteikti savo gyvenimą kaip kitiems skaityti skirtą knygą. Perrašas kreipia mąstyti apie autorinį redagavimą, atranką, tam tikro stiliaus parinkimą, – visa tai, kas sietina su paveiklaus teksto kūrimu ir tolsta nuo kasdienio rašymo betarpiškumo ir atvirumo. Tačiau tai tik vienas iš Pleirytės-Puidienės dienoraščio tekstinių režimų, labiausiai pasireiškiantis I ir II dienoraščio dalyse. Jį siečiau su savikūros pastanga ir orientacija į numanomą šio teksto skaitytoją.

Kitoks dienoraščio tekstinis režimas atsiskleidžia III dienoraščio dalyje, paskutinio rašytojos gyvenimo dešimtmečio dienoraščio autografuose – VUB RS kataloge jie įvardyti kaip dienoraščio ištraukos. Tai palaidi lapeliai ir lapai, kurie turėjo būti perrašyti į dingusius *Mano gyvenimo knygos* sąsiuvinis. Ant dažno iš jų – rašančiosios įrašas „į dieną“, tad straipsnyje juos vadinu juodraščiais. Šie autografa iš tiesų išsiskiria Sinor nusakytomis dienoraščio kaip kasdienio rašymo bruožais: lapeliai nepasižymi literatūriniu stiliumi, būdingu I ir II dienoraščio dalims, juose ne vien daug darbo su tekstu žymių (taisymų kitu rašalu, braukymų), bet ir betarpiškai fiksuojama rašančiosios kasdienybė. III dienoraščio dalyje pakitęs ne tik tekstinis režimas – visai kitokia čia ir dienoraščio subjektė, tad juodraščius vertinu kaip ateities kartoms norimo perteikti dienoraščio subjektės tapatybės papildinį, savotišką šešėlinę jo pusę.

Vaidilutės kaukės

Lejeune'as (2009, p. 187) atkreipia dėmesį į dienoraščio pradžią kaip į itin būdingą šio žanro elementą. Beveik visada nurodomas sprendimas pradėti rašyti – reta, kad dienoraštis būtų pradedamas nepažymint šios naujos rašymo teritorijos vardu, pavadinimu, epigrafu, komentaru ar prisistatymu. Pirmasis Pleirytės dienoraščio įrašas ir yra toks programinis prisistatymas. Jau pirmasis sakinyss atskleidžia rašymo akstiną: „Rodos, mano gyvenime įvyko rimta permaina“³ (1938a, p. 6). Ši permaina – jaunos 23 metų moters atvykimas į Vilnių ir įsitraukimas į vis aktyvėjantį tautinį judėjimą: „Patekau į naujus man žmones – į lietuvių tarpą, kurie dirba mažai man pažįstamą Lietuvos atgimimo darbą. Aš esu Vilniuje, pirmojo dienoraščio 'Vilniaus Žinios' bendradarbė“ (1938a, p. 6).

Nuo pirmųjų dienoraščio sakinių matyti didelė savivertė, tokia reta to laikotarpio moterų egodokumentuose ir tuo pat metu tokia būtina suvokti savo asmeninius raštus kaip svarbius, saugotinus⁴. Prisistatydamą Pleirytė pabrėžia savo išskirtinumą ir sėkmę (visoje pirmo lietuviško dienoraščio redakcijoje – vienintelė moteris!), užsimena apie studijas Vakaruose, nurodo savo šviesią vaikystę (mini meile supusius tėvus, brolius),

³ Pleirytės-Puidienės dienoraščio kalba cituojant netaisoma, įterptos pastabos ar skyrybos ženklai rašomi laužtiniuose skliaustuose.

⁴ Į šią lietuvių, ypač moterų, savivertės stoką mano dėmesį atkreipė Solveigos Daugirdaitės mintis, išsakyta pristatant Barboros Didžiokienės egodokumentus. Tyrėjos teigimu, beveik dėsninga, kad gausų prisiminimų, dienoraščių pluoštą palikusi dailininkė buvo ne lietuvių kilmės (Daugirdaitė, 2015, p. 18). Pleirytės-Puidienės atvejis šią mintį patvirtina. Galima manyti, kad lietuviškoje aplinkoje Pleirytė-Puidienė jautėsi išskirtinė ir ypatinga kaip tik dėl kitų kultūrų įtakos – dėl vokiško Mintaujoje gauto išsilavinimo ar platesnio akiračio (studijų sumetimais buvo keliavusi po Vakarų Europą).

idėjinį pasirinkimą būti lietuve. Pleirytei, gimusiai Latvijos mieste Mintaujoje (dabartinė Jelgava), nutautusio lietuvių ir Ukrainos unito dukros šeimoje, buvimas lietuve nebuvu savaime suprantamas dalykas – teko prisiminti vaikystėje iš auklės girdėtą kalbą, mokytis lietuviškai galvoti ir rašyti. Apsisprendimą būti lietuve lėmė galimybė įsiliesti į lietuvių inteligentų gretas Vilniuje ir prisidėti prie jų viešos veiklos. Taigi dėsninga, kad lietuviškumas tampa ir viena svarbiausių jos tapatybės sudėtinių dalių. Dienoraštyje vis grįžtama prie lietuviškumo prisiėmimo akimirkos – tris kartus pasakojama apie Šveicarijoje sutiktą Joną Biliūną, patraukusį prie tada Pleirytei „dar blankių lietuvių idėjų“ (1938a, p. 6). Pirmą kartą apie šį susitikimą ji tik užsimena pirmame dienoraščio įrašė. 1907 m., Biliūnui mirus, epizodas išplečiamas: prisimenamas abiejų kopimas į Uetlibergo viršūnę, kur jiedu laukia patekančios saulės, stebi miglų jūrą, o jaunas, gabus rašytojas pastūmėja dienoraščio subjektą į tautinio judėjimo veikėjų gretas (1938e, p. 5). Trečią kartą prie šios svarbios lietuviškos tapatybės gimimo akimirkos dienoraštyje sugrįžtama 1919 m. birželio 7 d. įrašė rusų kalba. Biliūno vardas šiame įrašė nebeminimas, jo figūra virtusi „klajonėse sutiktu draugu, pastūmėjusiu mane idėjų ir visuomeninio darbo takan...“ (Pleirytė-Puidienė, 1919, p. 1). Minėtina, kad šis įrašė iš dalies pakartotas Pleirytės-Puidienės poetinės prozos rinkinyje *Kada rauda siela* kaip impresijų „Atmini-mai“ IV dalies ištrauka (Vaidilutė, 1922, p. 77–83), t. y. dienoraščio įrašė perrašomas interpretuojant kaip grožinė kūryba. Susitikimo su Biliūnu situacija dienoraštyje atitinka XX a. pradžios lietuvių kultūros veikėjų (Vincas Kudirkos, Jono Basanavičiaus ir kt.) tekstuose užfiksuotą „virtimo lietuviu“ akimirka. Pleirytė-Puidienė papildo šią topiką moterišku variantu, kai įsitraukimui į lietuvių tautinę bendriją, kultūriniam, politiniam darbui šios bendrijos labui tarpininkauja vyras. Apsisprendimo akimirkos kartojimas ir meninis perkūrimas rodo dvigubą procesą: situacija poetizuojama ir universalizuojama, kol tampa menine impresija, taigi tokia, su kuria galima tapatintis ir skaitytojui, bet tuo pat metu būtent teksto poveikio didinimas pažymi esminį subjektyvumo aspektą – pasirinkimą būti lietuve.

Mano gyvenimo knygos pradžioje matome jauną moterį, savo gyvenimo posūkį suvokiančią kaip naujos tapatybės prisiėmimą ir veikimą pagal ją. Ši – lietuvė – tapatybė suteikė galimybę dirbti viešai, būti matomai besikuriančioje tautinėje bendrijoje, kuri džiaugdavosi visais naujais nariais, ypač inteligentėmis moterims. Tad I dienoraščio dalį galime pavadinti asmenine XX a. pradžios Vilniuje besiskleidžiančio lietuvių tautinio judėjimo kronika. Pleirytė-Puidienė rūpestingai registruoja kultūrinius, politinius įvykius, pabrėždama savo indėlį į juos: nurodo, kada *Vilniaus žiniose* publikuoja pirmą straipsnį, aprašo dalyvavimą „Vilniaus kanklių“ draugijos veikloje, 1905–1907 m. Rusijos revoliucijoje, išsamiai dokumentuoja darbą organizuojant Didįjį Vilniaus seimą, rengiant pirmąją lietuvių dailės parodą, dalyvaujant įvairiose draugijose (Mokytojų sąjungoje, Vilniaus „Aušros“ švietimo draugijoje, moterų organizacijose). Į dienoraštį įrašydama šiuos visai moderniai lietuvių tautai svarbius įvykius, ji grindžia ir savo, kaip istorijoje esančios ir dalyvaujančios, ją aktyviai formuojančios, taigi – ir politinės subjektės, tapatybę. II dienoraščio dalyje, kurioje aprašomas gyvenimas Rusijos Užkaukazės Čeljabinske 1917–1920 m., viešasis tapatybės profilis kuriamas panašiai: Pleirytė-Puidienė

fiksuoja visas einamas visuomenines pareigas (Čeliabinsko Dūmos narė iš nepartinių frakcijos, Miesto komiteto karo pabėgėliams globoti vicepirmininkė, Lietuvių centro komiteto karo aukoms šelpti įgaliotinė). Dienoraštyje išsamiai aprašoma, kaip 1918 m., Čeliabinske pasirodžius Čekoslovakų korpusui, Pleirytė-Puidienė sutelkia vietines moteris ir organizuoja karo ligoninę sužeistiems kariams. Dienoraštyje ji rašo: „Aš gimusi gyventi dėl kitų... visada kam nors padėti, palengvinti... gyventi dėl ko nors. Be to gyvenimas tampa niūrus. Vien sau gyventi nemoku, ir mažas rūpesnių, kartais ir labai sunkių, ratelis man per ankštas...“ (2024, p. 142). Šiuo įrašu Pleirytė-Puidienė nuosekliai kuria besiaukojančios dėl kitų idealistės paveikslą ir taip įkūnija vieną iš tuo metu egzistavusių moters paskirties sampratų.

Nekyla abejonių, kad net kelios amžių sandūros rašytojų moterų kartos vadovavosi panašiomis nuostatomis ir savo gyvenimo pasirinkimus grindė pasiaukojimu kitiems ir rūpesčiu jais. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė prisimena pokalbius su draugėmis mokykloje: „Mylimiausias mūsų pasikalbėjimas-filosofavimas būdavo: ‘Kokiu būdu ir kokiais keliais mes nelaimingiesiems tarnausime?’“ (Jasaitis, 1972, p. 21). Sofija Ivanauskaitė, tekėdama už alkoholiko, pagal amžių tinkančio jai į tėvus, svajojo tapti „nupuolusio nusidėjėlio angelu išganytoju...“ (Lazdynų Pelėda, 1954, p. 49). Panašu, kad ir Pleirytės-Puidienės savivaizdį veikė dar Apšvietos laikotarpiu susiformavusi moters kaip moraliosios lyties idėja, priskyrusi moterims dorovės saugotojos ir ugdytojos vaidmenį. Remiantis šiuo įsitikinimu, moteris – tai namų angelas, šeimos institucijos širdis, jos moralinis ir dorovinis centras, per poveikį šeimos nariams ugdantis dorovingus visuomenės narius (Mastianica, 2012, p. 36–38). Olgos Mastianicos tyrimas apie moterų švietimą Lietuvoje patvirtina, kad minėtos idėjos vyravo ir tarp XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje veikusių lietuvių inteligentų. Skirtingos ideologinės srovės kiek kitaip formulavo konkrečias moterų veiklos formas, tačiau buvo sutariama dėl to paties akcento – dorovinis moterų auklėjimas pirmiausia turėjo reikštis tautiniame projekte, vadinasi, apimti tautiškumo diegimą ir išsaugojimą (Mastianica, 2012, p. 66–82). Taigi Pleirytės-Puidienės dienoraštyje konstruojama ideali lietuvės tapatybė atitinka lūkesčius, kurie moteriai buvo reiškiami viešajame tautinio judėjimo dalyvių diskurse.

Dėsninga ir tai, kad šiai idealistinei dienoraščio subjektei Pleirytė-Puidienė parenka Vaidilutės vardą, t. y. savąjį rašytojos pseudonimą. Kubiliaus (2003b, p. 31) aiškinimu, slapyvardį Pleirytė pasirinko paveikta jaunystėje Mintaujoje matytos latvių dramaturgės Aspazijos dramos „Vaidilutė“⁵. Šios istorinės dramos pagrindinė veikėja iš tikrųjų tampa vaidilute ir pasiaukoja dėl savo mylimojo asmeninės laimės. Vis dėlto ir XX a. pradžios lietuvių dramaturgijoje rastume užtektingai moteriškų veikėjų, kurios galėjo veikti Pleirytės-Puidienės vaizduotę. Aušros Martišiūtės-Linartienės (2006, p. 126–133) teigimu, XX a. pirmųjų dešimtmečių istorinėse dramose dominuoja tautos gelbėtojos mergelės

⁵ Tiesa, Kubilius nenurodo, kuo remiasi. Iki šiol man nepavyko rasti tai patvirtinančio pačios autorės liudijimo. Dienoraštyje užfiksuota pseudonimo istorija Kubiliaus versijos nepalaiko: „13.X.[1905]. Šiandien tilpo „Vilniaus Žinių“ pirmame puslapyje mano pirmasai straipsnis, pavadintas „Švieskime žmones“ ir pasirašytas pseudonimu Vaidelutė. Ir aš pasirinkau pseudonimą... Kodėl tokį, tikrai pasakius, – nežinau, nes nieko nemanydama taip pasirašiau, kuomet p. Kriaučiūnas priminė man, kad kaip nors pasirašyčiau“ (Pleirytė-Puidienė, 1938b, p. 6).

siužetinis modelis, pagal kurį pagrindinės veikėjos sąmoningai apsisprendžia pasiaukoti tautos labui. Minėtina Gabriėliaus Landsbergio-Žemkalnio melodrama „Birutė“, Vinco Nagarnoskio tragedija „Rutvilė Žemaitijos mergelė“, Kazio Puidos „Mirga“ ar Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės „Kalinys“. Istorinė XX a. pradžios lietuvių dramaturgija įprasmino tautinio judėjimo idėjas sąmoningu individo pasirinkimu pasiaukoti dėl bendruomenės ir, manyčiau, galėjo būti modeliu, kuriuo sekė Pleirytė-Puidienė.

Ši spėjimą patvirtina ir rašytojos artimumas su XX a. pradžios mėgėjišku lietuvių teatru. Kaip nurodo Ramunė Bleizgienė (2012, p. 263), vaidinimas buvo viena svarbiausių Pleirytės-Puidienės veikimo viešumoje formų, o idealusis jos savivaizdis tiesiogiai priklausė nuo buvimo visuomenės akyse. Pleirytė-Puidienė išbandė bene visus lietuviškųjų vakarų mėgėjiško teatro veiklos vaidmenis. Vaidino tapdama, Kubiliaus (2003b, p. 15) žodžiais, žavinga vietinės reikšmės primadona („aš čia visur pirmąsias roles vaidinu“ (Pleirytė-Puidienė, 1938c, p. 6)), rengė lietuviškuosius vakarus, rašė pjeses, jas vertė, režisavo. Galbūt su vaidinimo patirtimi susijęs ir tekstinis dienoraščio režimas kurti idealiąją tapatybę – strategija dienoraščio tekste leisti kitiems pasakoti apie savo asmenį. Pleirytė-Puidienė dienoraščio subjektę kaip pagrindinę teksto figūrą apsupa kitais asmenimis, pateikiančiais itin teigiamą jos vertinimą. Jau pirmame įrašė Pleirytė (1938a, p. 6) fiksuoja jaunystės draugių vertinimus: „...Laimės kūdikis... – girdėdavau dažnai, nuo pat mažens, – ... tu laiminga, – kalbėjo man draugės.“ I ir II dienoraščio dalyse gausu itin teigiamų kitų žmonių atsiliepimų apie jos asmenį. Šie vertinimai labai dažnai pateikiami dialogo forma, galbūt todėl, kad savo vertės suvokimas atsiranda santykyje su kitu. Kitų asmenų perspektyvos įtraukimas gali būti suvokiamas ir kaip paveiki savikūros strategija – dokumentuojami kitų teigiami vertinimai turėtų įtikinti būsimą skaitytoją.

I ir II dienoraščio dalyse kuriama tapatybės struktūra yra dvinarė: viešumoje atliekamų vaidmenų įvairovė dengia paslaptinę, intriguojančią moterį, primenančią idealizuotą literatūrinę veikėją – gimusią gyventi dėl kitų, aukštos moralės, gražią heroję⁶. Šio savivaizdžio logiką reziumuoja ištrauka iš dienoraščio gyvenimo Čeliabinske laikotarpiu:

Aš ne visada liūdnu, būnu ir labai linksma ir išdykusi, ir įvairūs žmonės mane įvairiai myli. Kam patinka linksma išdykėlė „pani“, mėgstanti pakvilioti ir išgerti rengiamuose sužeistųjų naudai baliuose ir vakaruose, kam – tyli širdinga „sesuo“, ateinanti arba su šypsena pas sveikstančius „brolius“, arba su paguoda pas kenčiančius. Jie nežino, ką apie mane galvoti. Baliuose mane supa spindintys karininkai arba lėbaujantys buržujai, kurie džiaugiasi galėdami su manimi išgerti, pabučiuoti man rankas ir suglumę žvelgia į tolimą, nepasiekiamą... legionierių draugijoje aš sava, gerbiama. Jie prie manęs prisirišę, siaučia dėkingumu, rūpesčiu. Taip ir naudojuosi visais, net valdžią turinčiais. Ana Antonovna gali viską, – tokia nuomonė, ir ja remiasi visi, kurie į mane kreipiasi, viską paveda. (Pleirytė-Puidienė, 1917–1919, p. 106)

⁶ Tai, kad ši savikūros strategija paveiki, rodo 2024 m. išleistas Aldonos Ruseckaitės biografinis romanas *Vienatybė. Rašytojos Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės likimo vingiai*. Ruseckaitė sukūrė tai, ko taip trūko Pleirytė-Puidienė, – romano struktūra yra dialogas tarp idealizuotos dienoraščio subjektės ir skaitytojų – XXI a. moterų. Romane taip pat perimama Pleirytės-Puidienės dienoraštyje kurtos tapatybės strategija, pagal kurią dienoraščio „aš“ atsiskleidžia kaip kitų akyse regima mįslė, unikali herojė.

Pirmame ištraukos sakinyje minima įvairių žmonių įvairi meilė atskleidžia, kad savo vaidmenis Vaidilutė maino atsižvelgdama į kitų lūkesčius, remdamasi aplinkinių įsivaizdavimais apie moterį (išgerti ir pakvailioti mėgstanti išdykėlė ponja, širdinga sesuo) ir jais manipuliudama, bet – tai svarbu pabrėžti – tik geram tikslui: ateiti pas sveikstančius karius su šypsena, paguosti kenčiančius, vykdyti tai, kas jai pavedama. Šis jau anksčiau cituotas aukojimasis kitų labui („Aš gimusi gyventi dėl kitų...“) kyla iš Vaidilutės vidaus, kuris čia apibrėžiamas kaip aplinkiniams nepasiekiamas, tolimas („jie nežino, ką apie mane galvoti“). Kitų žvilgsniuose regimi dienoraščio subjektės vertinimai suvokiami kaip mainomos kaukės, pridengiančios tikrąjį paslaptingos moters veidą. Būtent iš šios dvinarės idealistinės asmenybės struktūros kyla dienoraščio „aš“ galia („Ana Antonovna gali viską“). Vaidilutės figūra, simbolizuojanti tarpininkę tarp žmogiškosios ir dieviškosios sferos, reprezentuoja ir reikšmingumą tautinei bendrijai, ir moteriai būdingą moralinę viršenybę. Viskas būtų puiku, jei ne šios interpretacijos trikdžiai.

Tikrasis Vaidilutės veidas?

Dienoraštyje kuriamas idealus Vaidilutės savivaizdis skiriasi nuo jai skirtų apibūdinimų, randamų amžininkų atsiminimuose. Juose kaip raudona gija ryškėja liudijimai apie nemalonų susidūrimą su Pleiryte-Puidiene. Su būsima rašytoja Mintaujoje mokiusis Aldona Didžiulytė (Kazanavičienė, 2024, p. 375) prisiminimuose nurodo ją buvus pasipūtusią, nesimpatingą. Marija Pečkauskaitė (1986, p. 247) 1908 m. laiške Pranui Augustaičiui rašo tiesiai šviesiai: „Iš visų čia asmenų daugiausiai antipatiška man yra Puidienė. Tokios bjaurios bobos nebuvau mačius. Nekenčia čia jos visi mažne. Vilniuje tai ‘pirma pirmėivė’.“ Vilniaus teatrinių draugijų veiklą prisiminimuose aprašęs Jonas Strazdas-Jaunutis (1968, p. 123) sumenkino ir Vaidilutės „primadonos“ statusą. Jo teigta, esą Pleirytė-Puidienė troško vaidinti pagrindinį moterišką vaidmenį Vilniaus artistams 1908 m. statant Juliuszo Słowackio dramą „Mindaugis, Lietuvos karalius“, bet Aldonos vaidmuo atiteko Sofijai Kymantaitėi, o Pleirytė-Puidienė „nesuprato, kad būdama žemutė, liesutė džiovininkė su gergždančiu, prarūkytu balsu tokiam švelniam, lyriškam vaidmeniui netinka. Net būtų juokinga rodyti publikai, kad štai tokią mizeriją Mindaugas paveržė iš Daumanto...“ Netgi jaunystės draugė Kymantaitė-Čiurlionienė (2011, p. 45) 1910 m. laiške Petkevičaitėi-Bitei, kviesdama prisidėti prie vadovėlio rengimo, prašė, kad ši apie sumanymą nieko nesakytų Pleirytei-Puidienei: „Vienas tik yra mano prašymas – tegul Puidienė nežino apie tą sumanymą – ir nesumanyki Tamsta jai čia darbą skirti. Gal keistai ir negražiai išrodo toks ‘mano prašymas’ – tečiau aš taip įsitikinusi esu, kad kur jinai įsisuka – ten vis darbas iš savo kelio iškrypsta.“ Susidaro įspūdis, kad Pleirytė-Puidienė, nors ir modeliuojusi savo savivaizdį pagal tradicines moteriškumo vertes, kūrusi globojančios, pasiaukojančios sesers, vėliau – motinos figūras, viešai gebėjo elgtis ir visiškai priešingai: turėjo tvirtą nuomonę ir nepraleisdavo progos jos pasakyti. Susipyko su „seniu“ Jonu Basanavičiumi, išdrįsusi viešai pareikšti, kad jo šovinistiškai konservatyvios idėjos jau atgyveno savo laiką (1938d, p. 5). Mokytojų sąjungoje kilus konfliktui su Pranu Kliškaičiu, nepasitenkino tuo, kad jos pusę palaikė kiti draugijos nariai, bet iškėlė klausimą

„aštrioje formoje, pareikšdama savo atsistatydinimą“, ir susirinkimui neliko nieko kito, kaip pasiūlyti atsistatydinti jos priešininkui (1938c, p. 6). Taigi nekeista, kad nepalankiai rašytoją vertinusių amžininkų sąrašas ilgas: itin neigiamai apie ją atsiliepė ir Mykolas Biržiška, ir Balys Sruoga, o 1926 m. *Keturių vėjų* žurnale paviešinta plagiato istorija galutinai sugriovė ir Pleirytės-Puidienės kaip rašytojos reputaciją⁷.

Galima manyti, kad dienoraštis veikia kaip psichologinė būtinybė – idealizuotas savivaizdis turi kompensuoti neigiamus aplinkinių vertinimus. Tai, kad Pleirytė-Puidienė numanė juos esant, liudija ją nuolat lydėjusi mažesnių ir didesnių konfliktų virtinė. Šie nesutarimai su aplinkiniais rodo ir tai, kad tapatinimasis su lietuvių bendrija net pačiais šviesiausiais Vilniuje praleistais jaunystės metais buvo komplikuoatas, o vėlesniame gyvenime apskritai nutrūko. Tai perteikia ir pasikeitęs III dienoraščio dalies tekstinis režimas. Savaip dėsninga, kad Pleirytės-Puidienės dienoraščio įrašas, kuriame ji prisistato kaip lietuvių rašytoja, įrašytas rusiškai: „Я литвинка и литовская писательница“ („Aš lietuvė ir lietuvių rašytoja“) (1917–1919, p. 38). Istorinės aplinkybės paaiškina, kodėl VUB RS saugomi jos dienoraščio sąsiuviniai iš dalies parašyti rusiškai – Rusijos gilumoje gyvenančios rašytojos rankraščius 1918 m. per kratą ėmė įtariai vartyti bolševikai ir, norėdama išvengti kaltinimų, esą rašo politinėmis temomis, Pleirytė-Puidienė perėjo prie sau įprastos rusų kalbos⁸. Vis tik rusų kalbos vartojimas rodo negalėjimą iki galo susitapatinti su prisiimtu lietuviškumu. Trikdžių kyla dėl nelietuviškos Pleirytės-Puidienės kilmės ir aplinkos, kuri ją suformavo. Ji augo daugiakalbėje Mintaujoje, dar tik pradėjusi rašyti dienoraštį nurodė esanti kitos kultūros žmogus, o parvažiavusi iš Rusijos gilumos, ne kartą grįžo prie šios temos („Aš neturiu tėviškės... esu į svetimą namą atklydęs žmogus ir todėl nejaučiu stogo virš savo galvos, todėl esu savo šeimynoje ir savo antroje tėvynėje taip baisiai viena ir nesuprasta“ (1921–1928, p. 16)).

Apie 1931 m. Pleirytė-Puidienė pradėjo rašyti autobiografiją. Jos nebaigė, išliko tik pradžia, kurioje pristatyta jos dienoraščio vizija:

Išeidama iš šio pasaulio paliksiu jam savo buvimo pėdsakas[,] nuženklintas per „Mano gyvenimo knyga“, kurioje atsivaizduos visa mano būtybės pasaka, su visais skausmais ir džiauksmiais, kuriuos pasaulyje radau.

Savo vaikams ir tiems, kurie manę dar kuomet beminės, paliksiu dienyną, kuriame nebus nei kūrybinės ekspresijos, nei meninės formos, o nuoširdi tikrėnybė – viršiausi gyvenimo problema, su kurią veltui kovoja žmonija, puošdama ją čia laimės išsiilgimais, čia skausmų ašaromis. (Pl. Puidienė, 1931, p. 1)

Ištraukoje aiškiai nurodyti Pleirytės-Puidienės numanomi dienoraščio skaitytojai: artimieji (vaikai) ir tie, kurie rašytoją atsimins ir minės. Orientuojamasi į ateities skaitytoją, bet ne vien dėl toliau autobiografijoje minimų „priimtų gyvenimo [padorumo – B. A.]

⁷ Vaidilutė autorizavo ir savo vardu poetinės prozos rinkinyje *Kada rauda siela* (1922) publikavo brolio Karolio jai siųstų laiškų poetines ištraukas, nežinodama, kad brolis išvertė jas iš vokiečių rašytojo Cäsaro Fleischleno poetinės prozos rinkinio. Daugiau apie tai žr. Kubilius, 2003b, p. 106–107.

⁸ Autobiografijoje Pleirytė-Puidienė (1931, p. 7) nurodo, kad namuose nuo mažens kalbėjo penkiomis kalbomis (rusiškai, vokiškai, latviškai, lenkiškai, lietuviškai), bet panašu, kad rusų kalba vyravo. Tai rodo ir išlikusi rusiška korespondencija su artimiausiu broliu Karoliu.

normų“, o dėl to, kad užmegzti taip geidžiamą teigiamą santykį su savo gyvenamojo laiko skaitytoju Pleirytei-Puidienei nepavyko. Kubilius (2003b, p. 99–130) yra išsamiai pristatęs rašytojos negebėjimą prisitaikyti prie tarpukarinės ideologinės ir meninės konjunkūros. Nepaisant to, kad intensyviai rašė (išleido tris trumposios prozos rinkinius, pirmą romano *Tėviškė* dalį, nemažai publicistinių straipsnių), Pleirytės-Puidienės šimtmečio pradžiai būdinga stilistika reiklesniam tarpukario skaitytojui buvo nebeįdomi, senstelėjusi. Jau pirmo Vaidilutės rinkinio *Gyvenimo akordai* (1921) recenzijoje patosinis, alegorinis stilius („baisios mintys apsiutė jos sielą juodu būties šydu“) Liudo Giros (2021, p. 113–115) įvertintas kaip sentimentalus deklamatoriškumas. Ilgainiui kritiškas požiūris į Vaidilutės kūrybą tik stiprėjo, kol 1926 m. Balys Sruoga (1926, p. 4) triuškinančioje romano *Tėviškė* recenzijoje kandžiai įvertino: „Jos raštai mizerni, menkučiai, siauri paviršutiniai, nieko nauja mums neduoda.“ Savo kūrybos (ir dienoraščio!) idealų skaitytoją *Mano gyvenimo knygoje* Pleirytė-Puidienė dėsningsi apibrėžia kaip tik šios stringančios kūrybinės komunikacijos akivaizdoje:

Aš jaučiausi visuomet svetima mūsų inteligentijoje su savo romantine etika, išrafinuotais jausmais ir subtiliu ilgesiu prie grožės ir idealo, o šiandien jie dar svetimesni mūsų visuomenei, kur viešpatauja politinis biznis, materialistinis patriotizmas ir natūralizmas. [...] Jei kada, jau man gyvųjų tarpe nebesant intelektualiai rimtesnė ir kultūringesnė Lietuvos visuomenė skaitys šitą mano pačios užrašytą nekrologą, tada, – juk taip visuomet buvo, yra ir bus – ji daug giliau supras mano būtybės skurdžias dainas ir daug ryškiau atspės Vaidilutės veidą, kuri gyva būdama dėvėjo ne kartą svetimą savo sielai kaukę, po kuria slėpė savo būtybės tragediją. (Pleirytė-Puidienė, 1921–1928, p. 19)

Nesusiklosčius santykiui su savo laiko skaitytojais, Pleirytė-Puidienė išgyveno būtinybę kompensuoti šį trūkumą ir idealųjį skaitytoją projektavo ateityje – idealiosios Vaidilutės, viešumoje dėvinčios kaukes, tikrasis veidas gali būti atskleistas tik privačiame dienoraštyje ir tik ateities skaitytojams. Šiai figūrai priskiriamas teigiamas reikšmes (romantinę etiką, rafinuotus jausmus, subtilų grožio ir idealo ilgesį) gali išvelgti tik ateities Lietuvos visuomenė, dabartiniai (taigi ir šio straipsnio) skaitytojai, idealizuojami panašiai kaip Vaidilutė: intelektualiai rimtesni, gyvenantys kitame laike negu susmulkėjusi tarpukario miesčionija.

Dienoraštis suteikia tekstinę terpę integruoti dvinarę subjektės tapatybę: ir kaukes, ir jų dengiamą veidą, paaiškinti, kodėl kaukės dėvimos, atskleisti tai, kas gyvenamuoju laiku nebuvo priimta viešinti (pavyzdžiui, pairės šeimos gyvenimas). Taigi šalia optimistinio moters viešosios veiklos fiksavimo I ir II dienoraščio dalyse iškyla kontrastas – vis daugiau dienoraščio puslapių užimantis privataus gyvenimo nesklandumų aprašinėjimas: vyro neištikimybė, vaikų ligos, nesantaika šeimoje, prastėjanti sveikata. Ilgainiui tokių įrašų tik gausės. III dienoraščio dalyje beveik visiškai nebefiksuoja viešoji veikla, atsiminimai tampa pagrindine ilgesiu nuspalvinta dienoraščio mentaline erdve (pabrėžtina ir tai, kad spaudoje publikuojami Pleirytės-Puidienės tekstai – dažniausiai prisiminimai). Dienoraščio įrašus užpildo kasdienybės, pilnos fizinių ir dvasinių skausmų, vienišumo, sunkios finansinės padėties fiksavimas. Dualistinė savivaizdžio struktūra (viešos kaukės ir privačiai rodomas tikrasis veidas) šioje dalyje išsiderina, nebelineka sferos, kurioje būtų galima dėvėti kaukes, nebėra galimybės realizuoti savo idealistinę programą, vis labiau

tolstama nuo žemiškosios realybės, kol galiausiai imama tapatintis su nebūtimi: kapuose dienoraščio subjektei jauku, gera (Pleirytė-Puidienė, 1921–1928, p. 11); „dabar manęs nebėra gyvųjų tarpe, aš ir pati sau nebegyva“ (Pleirytė-Puidienė, 1921–1928, p. 53); „tankiai, tankiai ateina mintis apie nusižudymą“ (Pleirytė-Puidienė, 1921–1928, p. 77). III dienoraščio dalies įrašai papildo Pleirytės-Puidienės savivaizdį tokiais subjektyvumo aspektais, kurie dažnai lieka ne tik neviešinami, bet ir apskritai neužfiksuoti.

Šešėlinė tapatybės dalis

Lyties tapatumas vaidina pagrindinį vaidmenį kiekvieno individo savivaizdyje (Gruodis, 1995, p. 12). Galvoti apie šį Pleirytės-Puidienės identiteto aspektą mane paskatino jos dienoraščio tekste vis pasikartojantis neigiamas santuokinių intymijų ryšių vertinimas. Apie nedarną Kazio Puidos ir Pleirytės santykiuose dienoraštyje užsiminta jau gana greitai po pirmo sūnaus Algirdo gimimo (1907). Pajutusi negerą jaunos šeimos atmosferą, pas juos neapsistojo į Vilnių atvykusi Sofija Kymantaitė, su nuostaba konstatavusi ir keistus Niutos įsivaizdavimus apie sutuoktinių santykius: „Save vaizduoja kaip auką, o vyrą – kaip agresorių“ (Čiurlionienė-Kymantaitė, 1988, p. 296). Vos ištekėjusi Pleirytė-Puidienė, kuriai „likimas skyrė, it paukščiui, laisvai skrajoti po pasaulį“ (1938a, p. 6), staiga visu sunkumu pajuto skirtingas XX a. pradžios moterų ir vyrų galimybes: vyras ir toliau liko vieša figūra, o jai teko namų erdvė ir rūpesčiai. Dienoraštyje šiuo metu dar neužsimenama apie konkrečias nesantaiką kėlusias nesutarimų priežastis, minimi tik opieji moralės klausimai.

Daujotytė (2001, p. 209–210) yra nurodžiusi, kad Puidų šeimos dramą sukėlusį vyro ir moters seksualinį neatitikimą lėmė moters psichologinis nepasiruošimas intymiam šeimyniniam gyvenimui ir didelis jos ego. Mintis, kad rašytoja nebuvo pasiruošusi vedybiniam gyvenimui, įtikinama, nes iš XIX a. ateinanti katalikiška moralė dar ir XX a. pradžioje saugojo jaunas mergaites nuo „nepadorių“ lyties klausimų. Ne tik grožinės literatūros siužetai, bet ir statistiniai amžių sąvartos duomenys rodo pražūtingas lytinio švietimo nebuvimo pasekmes – to laiko kaime buvo paplitę abortai, naujagimių žudymas ar būsimų motinų savižudybės (Marcinkevičienė, 1999, p. 19). Tai, kad lytinis švietimas XIX a. pabaigoje beveik neegzistavo, ypač tarp aukštesniųjų luomų moterų, užfiksuota ir retuose to laiko moterų liudijimuose. Liudvika Nitaitė, pagal amžių galėjusi būti Pleirytės motina, prisimena, kad atstūmė jai asistavusį jauną vokiečių, paaiškinusi, jog negalės auginti lietuvų vaikų, o svečiui paklausus, kiek šioji jų norinti, atšovė: „Nors dešimtį! Ir visi jie bus tikri lietuviai!“ Svečiui išėjus, Liudvikos tetulė subarė:

– *Ką tu vis kalbi vyram, jauniem ir seniem, apie savo vaikus? Ar tu žinai, iš kur tie vaikai ir kaip ji atsiranda?*

– *Žinau – užgimsta, è bobutės geriem žmonëm atneša.*

Čia tetulė mane pavadino „durna“ ir èmè sakinèt visokias vaikų gimdymo paslaptis. Sako ir sako, è aš stoviu nuliūdus, lyg Ieva Rojų obuolį sugraūžus. Tetulė atanešè knyga: „Rady dla matek“ [patarimai motinoms – B. A.] ir sako:

– *Skaityk, tai bent žinosi, ką su kavalieriais galima, è ko negalima kalbèt. (Didžiulienė-Žmona, 1996, p. 424)*

Pleirytės-Puidienės jaunystės bičiulė Kymantaitė-Čiurlionienė gyvenimo pabaigoje rašytuose atsiminimuose yra užfiksavusi, kad „apie šiuos klausimus“ padoriuose namuose nebuvo kalbama. Galima manyti, kad patirtas šokas po vedybų lėmė, jog Pleirytė-Puidienė 1911 m. Kauno „Dainos“ draugijoje skaitė pranešimą apie lytinį švietimą. Pranešimo pagrindą parašytame straipsnyje kaip didžiausią bėdą nurodė šio švietimo trūkumą – pernelyg didelis skirtumas tarp jaunos naivios moters išsvajotos meilės ir to, ką galima pavadinti „tikrąja meilės prasme“ (Pleirytė-Puidienė, 1911, p. 118).

Ir vis dėlto vien nepasirengimo moterystei, orientacijos į moraliai aukštesnius moters tikslus, pasipiktinimo neištikimo vyro išdavystėmis nepakanka, siekiant paaiškinti dienoraštyje išliekančią nuosekliai neigiamą intymumo vertinimą. Lytiniai santykiai dienoraščio subjektei kelia pasišlykštėjimą, pateisinami tik palikuoniams susilaukti – taip, kaip gamtoje: „Gyvūnui, žvėriui – tai gamtos dėsnių, instinkto veikimas, žmogui – žema aistra, šlykštus pasitenkinimas“ (Pleirytė-Puidienė, 2024, p. 148). Gyvendama Čelabinske su vaikais (su vyru tuo metu gyveno neoficialiai išsiskyrusi), ji prisimena vedybų pradžią ir *opiuosius moralės klausimus* nusako taip:

Negalėjo būti nė kalbos apie sielų artumą, nes nebuvo tarpusavio supratimo, o apie kūnų artumą – dar labiau, nes temperamentus ir požiūrį į lyties etiką skyrė praraja. Aš, iš prigimties šalta moteriškė, gal ir galėjau taikstyti su neišvengiamu santuokinio gyvenimo aktu, ir tai užgniaužusi širdį, bet jo [Kazio Puidos – B. A.] iškrypėliškas erotizmas, civilizuoto žvėries erotizmas, reikalavo nenormalaus instinkto patenkinimo, demoralizuoto iškrypusių geidulių patenkinimo. Su manimi jis nedrįso jo ieškoti, nedrįso manęs mokyti visokių iškrypusių lyties šlykštybių, kurios buvo jam žinomos veikiausiai dar iš jaunystės, nes vedęs mane 23-ųjų metų jaunuolis jau, kaip vėliau sužinojau, buvo gydydis nuo tripe-rio. Štai kodėl greta manęs visada buvo paleistuvės Sketerytės, Katiušos ir Babickaitės. (Pleirytė-Puidienė, 1917–1919, p. 70)

Manychiau, kad *Mano gyvenimo knygoje* užfiksuotas ne vien grubaus, egoistiško sutuoktinio pažeistas jaunos, nepatyrusios žmonos moteriškumas, o iš esmės *kitoks* lyties tapatumas. Pati save įvardijusi „iš prigimties šalta moteriškė“, Pleirytė-Puidienė veikiausiai priklausė asekualiems žmonėms – tai maždaug 1 proc. sudaranti visuomenės grupė, kuri nejaucia lytinio potraukio kitam asmeniui. Būtent toks šios lytinės tapatybės apibrėžimas pateikiamas šiais laikais (Bogaert, 2012, p. 13). Minėtą lytinę orientaciją patvirtintų ir Kymantaitės-Čiurlionienės *Raštų* III tome, p. 267 iškupiūruotas Pleirytės-Puidienės apibūdinimas⁹. Aptarusi jaunystės bičiulės idėjinį nusiteikimą (juo remiantis, kūniškas artumas idėjiškai nusiteikusiai moteriai – tik antrinis dalykas), Kymantaitė-Čiurlionienė įvertina:

Vargšė Niuta! Kaip tik tas seksualinis reikalas ir sulaužė jos gyvenimą. Pati šalto temperamento, gal net nenormališkai šalta, visą savo ambicingos prigimties aistrą kitur dėjo. Pasižymėti, kilti, vyrauti, valdyti. Ji norėjo, kad vyrai ją mylėtų, bet „ideališkai“, kad dievintų ją nepasiekiamą. (Gaidauskienė, 2021)

⁹ Kaip nurodo Kymantaitės-Čiurlionienės *Raštų* rengėjas Ramutis Karmalavičius (Čiurlionienė-Kymantaitė, 1988, p. 581), iš Kymantaitės-Čiurlionienės autografo rengiant atsiminimų tekstą publikacijai, Danutės Čiurlionytės-Zubovienės valia ir nuožiūra, atsisakyta kai kurių itin asmeninio pobūdžio fragmentų. Už pateiktą nuorodą ir kupiūrą esu dėkinga kolegei dr. Nidai Gaidauskienei.

Ko gero, a seksualumu galima paaiškinti ne tik Kymantaitės-Čiurlionienės išskirtą jaunystės bičiulės „vyrišką“ ambicingumą, bet ir faktą, kad Pleirytei-Puidienei apskritai buvo sunku identifikuotis su moterimis. Rašytojos autobiografijoje tvirtinama, kad ji augusi su berniukais, neturėjusi lėlių ir draugių, nepažinojusi „mergiškų sentimentų, flirtų bei gimnazistiškų įsimylėjimų, kuo sirgdavo daugelis mano amžiaus draugių“ (Pl. Puidienė, 1931, p. 8). Artimiausi ryšiai ją siejo su jaunesniuoju broliu Karoliu, jos *alter ego* (Gaidauskienė, 2012, p. 89–91). Būtent pagal šį santykį ji mezgė ir plėtojo platoniskas bičiulystes su M. K. Čiurlioniu, kurį vadino brangiu sielos draugu, su gydytoju Kaziu Velbutu, žuvusiu per Pirmąjį pasaulinį karą, su čekų kariu Franku Mytyska. Lytinės tapatybės aspektu būtų galima analizuoti ir ištisą galeriją Pleirytės-Puidienės kūrybos moteriškų veikėjų, kurių kaip a seksualios būtybės: amžini vaikai, nustebusios, nežemiškos jaunos merginos. Ryškiausia iš jų – autobiografiniais bruožais išsiskirianti Myra iš romano *Tėviškė*, kūrinys turinti savo antipodę – perdėtai kūnišką, hiperseksualią Reginą.

Dienoraštyje išryškėjantis lyties tapatumas psichologiškai pagrindžia tapatinimąsi su idealiąja Vaidilute – skaisčia, šios žemės purvynų nesutepta mergele, paaiškina ir rašytojos orientaciją į simbolistinę, neoromantinę, nuo realybės atitolusią meninę realybę, kurią Pleirytė-Puidienė taip vertino M. K. Čiurlionio kūryboje, ir nuolatinį dienoraštyje pabrėžiamą ilgėsį. Taip *Mano gyvenimo knygoje* kuriama idealioji tapatybė įgyja papildomų spalvų – aiškėja, kodėl ji realizuojama to laiko kultūroje egzistuojančiu moteriškumo variantu, derančiu su įgimtu lyties tapatumu (aseksualumu).

Nepaisant III dienoraščio dalyje vis didėjančių aspiracijų pasitraukti į nebūtį, būtent šioje dienoraščio dalyje ryškiausi rašančiosios kūno pėdsakai. Širdies priepuoliai, žarnyno spazmai, galvos skausmai, nervai, pašėlęs pulsas – Pleirytės-Puidienės gyvenimo paskutinis dešimtmetis „pilnas ligų, vaistų ir eksperimentų“ (Pleirytė-Puidienė, 1921–1928, p. 80). Be silpnos širdies, rašytojos sveikatą neigiamai veikė ir priklausomybė nuo skausmą malšinančių vaistų, kurie XX a. pradžioje dažnai gaminti kokaino ar morfino pagrindu. Dėl šio fakto kai kurie tyrėjai ją tiesiai šviesiai pavadino narkomane, šia priklausomybe nepagrįstai aiškindami ir mažybinį brolio Karolio vardą Koka – esą taip jis vadintas dėl gausiai seseriai siunčiamo kokaino (Šlekys, 2003, p. 207–208). Pirmoji apie kokainą atsiminimuose užsimena Kymantaitė, nustebinta, kokiomis didelėmis dozėmis jį vartojo jau nėščia Pleirytė-Puidienė. Paklausta apie tai šioji bičiulei paaiškino taip gydanti galvos skausmus ir prastą savijautą (Čiurlionienė-Kymantaitė, 1988, p. 285). 1860 m. susintetintas kokainas XIX a. pabaigoje buvo laikomas kone stebuklingu vaistu, tinkamu vartoti kaip stimulantas, afrodiziakas, virškinimo sutrikimams ar silpnumui šalinti, astmai ar morfino priklausomybei gydyti, taip pat kaip vietinis anestetikas (Brain and Coward, 1989, p. 435). XX a. pradžioje apie priklausomybę nuo kokaino plačiai visumenei dar nebuvo žinoma, šios jo savybės išsiaiškintos JAV po gero ketvirčio amžiaus. Tik kažin, ar šie naujausi mokslo pasiekimai buvo prieinami Rusijos imperijos pakraštyje dirbusiam vaistininkui Karoliui Pleiriui. Narkotines medžiagas tarpukariu Pleirytė-Puidienė gaudavo kaip vaistus, prižiūrima gydytojų ir pagal jų išrašytus receptus, o ir šių medžiagų apibrėžtis Svaigiųjų vaistų įstatyme (1931) buvo labai aptaki. Narkotikai apibrėžti kaip svaigieji vaistai, kurie, vartojami mažais kiekiais, veikia raminausiai, o

nuo didesnio kiekio vartotojas apsvaigsta ar gali netekti sąmonės (Latauskienė, 2000, p. 136–137)¹⁰.

Šiaip ar taip, 1925 m. dienoraštyje užsimenama, kad kokainas Pleirytės-Puidienės vartojamas kaip stimulantas: „Jaučiu didelį nuovargį ir silpnumą. Pasilaikau kofeinu, net kokainą pavartoju, nes turiu ištverti ligi galo“ (Pl.-Puidienė-Vaidilutė, 1939, p. 584). Vartojamas stimulantas, kad ir paskirtas gydytojų, manytina, turėjo šalutinį poveikį. Nors kokainas kelia euforiją, didina pasitikėjimą savimi ir dėmesį, mažina apetitą ir nuovargį, šiulaikiniai tyrimai rodo, kad taip pat gali sukelti ir nerimą bei paranoją, egocentrišką elgesį, disforiją ir anoreksiją. Nutraukus jo vartojimą, tipiškas simptomas yra anhedonija – negalėjimas patirti malonumą ar pasitenkinimą (Haasen et al, 2005). Išvardyti šalutiniai kokaino vartojimo poveikiai galėjo prisidėti prie Pleirytės-Puidienės dienoraštyje vardinamų kūniškų ir dvasinių ligų bei negalavimų, ypač depresyvių, net savižudiškų nuotaikų.

III dienoraščio dalies subjektė labai skiriasi nuo I ir II dalyse kurtos idealaus moteriškumo reprezentantės Vaidilutės. Paskutinį rašytojos dešimtmetį perteikiantys juodraštiniai dienoraščio lapeliai ir lapai rodo išsiderinusią, kenčiančią asmenybę. Nebeliko ir dvigubos asmenybės struktūros, nes nebėra viešumoje atliekamų vaidmenų (tiesa, yrančios šeimos fasadą Pleirytė-Puidienė bandė palaikyti iki galo – kai 1928 m. buvo pakviesta į Vydūno jubiliejų be vyro, atsisakė motyvuodama, kad tai viešas netaktas). Aktyviai savo gyvenimą formuojančią asmenybę III dienoraščio dalyje keičia gyvenimo aplinkybių gniuždoma subjektė (ji – tik savo vyro ir vaikų tarnaitė, paaukojusi save ant šeimos aukuro), o anksčiau aprašytą viešą pasisėkimą dabar keičia kartus nusivylimas aplinkiniais, nevertinančiais idealistinių jos tikslų. Aktyvią savikūrą, tokią ryškią I ir II dienoraščio dalyse, čia pakeičia vis didėjantis psichologinės kompensacijos siekis. Jis pasireiškia pastanga struktūruoti kasdienybę, bent čia kurti rašančiosios kontroliuojamą tvarką. Taip III dienoraščio dalis atsiskleidžia kaip autonomiška erdvė, leidžianti patirti nors menką aprašomo gyvenimo tvarkos iliuziją (Sinor, 2002, p. 21). Kita šios kompensacijos kryptis veikia kaip tikrovės, alternatyvios oficialiajai, kūrimas: ateities kartoms Pleirytė-Puidienė įrašo ir vyro neištikimybės faktus, ir itin neigiamus oficialiųjų asmenų (Antano Smetonos, Sofijos Smetonienės, Povilo ir Aleksandro Plechavičių) portretus.

Paskutiniu dešimtmečiu nepasiekiamosios, viską galinčios Vaidilutės savivaizdį keičia kenčiančio, ligoto kūno ir dvasios aprašinėjimai, todėl III dienoraščio dalyje ryškiausiai regime ne tapatybės kūrimą, o palaipsnį fizinį ir psichinį asmenybės nykimą. Panašiai trinka ir dienoraščio tekstas. Net ir turint galvoje, kad interpretuojame juodraščius, į akis krinta pasikeitusi dienoraščio įrašų struktūra, rašymo stilius. Išsamius, literatūriškai išgrąžintus I ir II dienoraščio dalių įrašus keičia trumpos, trūkčiojančios pastabos, daugybė daugtaškių, retorinių sušukimų, įsivyrąja monologinis kalbėjimas. Simboliška, kad ir pirmajame, ir paskutiniame *Mano gyvenimo knygos* įrašuose kalbama apie šviesą: pirmajame džiaugiamasi nuo saulėtos kūdikystės lydėjusia giedra, paskutiniame išsigąstama dėl gresiančio apakimo, taigi regėjimą galinčios pakeisti tamsos. Žiedinė kompozicija susidarė atsitiktinai, išlikus būtent šiems dienoraščio įrašams. Nepaisant to, ji veikia

¹⁰ Už konsultaciją esu dėkinga farmakologei dr. Vaivai Bražinskienei.

skaitančiojo suvokimą: dienoraščio pradžioje ryškia šviesa apšviesta subjektė dienoraščio pabaigoje panardinama į akliną tamsą, nutraukiant bet kokias savikūros pastangas ir atskleidžiant, kad joks mūsų savivaizdis neįmanomas be kitų žvilgsnio.

Išvados

Neužmezgusi trokšamos komunikacijos su savo laiko skaitytojais, ateities kartoms Pleirytė-Puidienė kūrė idealizuotą dienoraščio subjektės figūrą – iš *Mano gyvenimo knygos* į mus žvelgia idealistė, pasiryžusi aukotis kitų labui, moralės normų saugotoja Vaidilutė. Ši idealistinė tapatybė pasižymi dvinare struktūra: pirmoji jos dalis reprezentuojama viešumoje dėvimų įvairių kaukių – atliekamų funkcijų, darbų, veiklų, laikysenų, antroji – tikrasis subjektės veidas, galimas atskleisti tik privačioje dienoraščio erdvėje. Dienoraštis šiuos du tapatybės aspektus integruoja. Idealoji Vaidilutė yra ir viena, ir kita: ir energinga, viešumoje kitų labui veikianti moteris, ir tikrojo grožio bei idealų besiilginti idealistė.

Dienoraštyje kuriamą tapatybę Pleirytė-Puidienė įvardijo savuoju rašytojos slapyvardžiu – Vaidilute. Šis savivaizdis pagrįstas to meto kultūroje egzistuojančia moters kaip moraliosios lyties samprata, kuria remiantis formuluojami dienoraščio subjektės pasirinkimai aukotis dėl kitų, ypač tautinio judėjimo kontekste. Taigi tradiciškai kaip privatus rašymas vertinamas dienoraštis atsiskleidžia kaip tekstinė terpė, kurioje aktyviai veikia ir kultūrinis to meto kontekstas. I ir II dienoraščio dalyse ši savikūros pastanga pasireiškia tam tikru tekstiniu režimu (literatūriškumo ar teksto paveikumo siekiu, dialogine teksto struktūra ir kitų perspektyvų integravimu į idealųjį savivaizdį).

Nepaisant ryškių autorės pastangų *Mano gyvenimo knygos* skaitytojui sukurti trokštamą įvaizdį, dienoraščio tekstas suteikia duomenų, leidžiančių šį idealų savivaizdį papildyti įgimtais ar įgytais tapatybės bruožais. Formuojant Vaidilutės tapatybę, aktyvi ir komplikuota rašančiosios lyties tapatybė – aseksualumas, tuo metu vertintas kaip nukrypimas nuo normos. Šis tapatybės aspektas psichologiškai motyvuoja tapatinimąsi su Vaidilute – skaisčia tarpininke tarp žemiškosios ir dieviškosios sferų. Kitas savikūrą komplikuojantis aspektas – rašytojos priklausomybė nuo narkotinių medžiagų, pamažu išbalansuojanti jos dvinarę tapatybės struktūrą, naikinanti asmenybę, veikianti ir kaip reikšmingas veiksnys aiškinant Pleirytės-Puidienės negebėjimą sėkmingai įsilieti į tarpukario Lietuvos kultūros lauką. III dienoraščio dalis pasižymi pasikeitusiu tekstiniu režimu. Literatūriškai išbaigtus įrašus čia keičia fragmentiškas, trūkinėjantis tekstas, dialoginė perspektyva kinta į monologinę, o dienoraščio tekstinė terpė atsiskleidžia pirmiausia kaip kompensacinis mechanizmas.

Literatūros sąrašas

- Bleizgienė, R., 2012. *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Vilnius: LLTI.
- Bogaert, A. F., 2012. *Understanding asexuality*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Brain, P. F. and Coward, G. A., 1989. A review of the history, actions, and legitimate use of cocaine. *Journal of Substance Abuse*, 1, pp. 431–451.

- Bunkers, S. L. and Huff, C. A., 1996. Issues in studying women's diaries: a theoretical and critical introduction. In: S. L. Bunkers and C. A. Huff, eds. *Inscribing the daily: critical essays on women's diaries*. Amherst: University of Massachusetts Press, pp. 1–20.
- Būtėnas, J., 1993. *Gyvenusi kitiems. Apybraiža apie Feliciją Bortkevičienę*. Kaunas: „Aušra“.
- Carter, K., 2020. Feminist interpretations of the diary. In: B. Ben-Amos and D. Ben-Amos, eds. *The diary. The epic of everyday life*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, pp. 39–57.
- Čiurlionienė-Kymantaitė, S., 1988. *Raštai*, t. 3. R. Karmalavičius, sud. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionienė-Kymantaitė, S., 2011. *Raštai*, t. 5. D. Čiurlionytė-Zubovienė, R. Karmalavičius ir D. Palukaitienė, sud. Vilnius: LLTI.
- Daugirdaitė, S., 2015. Barbora Didžiokienė: Autoportretas XX amžiaus peizaže. In: *Barbora Didžiokienė. Mažosios dailininkės prisiminimai*, II. R. Rachlevičiūtė, sud. Vilnius: VU leidykla, p. 17–29.
- Daujotytė, V., 1992. *Moters dalis ir dalia. Moteriškoji literatūros epistema*. Vilnius: Vaga.
- Daujotytė, V., 2001. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera.
- Didžiulienė-Žmona, L., 1996. Ką aš beatmenu (rokiškiuojant). In: M. Telksnytė ir V. Račkaitis, sud. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Pradai, p. 399–475.
- Gaidauskienė, N., 2002. Atspindžių portretas: Ona Pleirytė-Puidienė. *Metai*, 11, p. 88–99.
- Gaidauskienė, N., 2021. Rugsėjo 2 d. elektroninis laiškas straipsnio autoriui.
- [Gira Liudas] Radzikauskas, E., 1921. Vaidilutės „Gyvenimo akordai“. *Skaitymai*, 10, p. 109–119.
- Glinksis, R., 2006. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*. Vilnius: LLTI.
- Greenblatt, S., 1980. *Renaissance self-fashioning: from more to Shakespeare*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gruodis, K., sud., 1995. *Feminizmo ekskursai. Moters samprata nuo Antikos iki postmodernizmo*. Vilnius: Pradai.
- Haasen, Ch., Prinzleve, M., Gossop, M., Fischer, G., Casas, M. and The Cocaine E-Team, 2005. Relationship between cocaine use and mental health problems in a sample of European cocaine powder or crack users. *World Psychiatry*, 4(3). Available at: <<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1414771/>> [Accessed 15 July 2025].
- Jackson, A., 2010. *Diary poetics. Form and style in writers' diaries, 1915–1962*. New York, London: Routledge.
- Jasaitis, J., 1972. *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Vaga.
- Jurėnienė, V., 2006. *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: VU leidykla.
- Kagle, S. E. and Gramegna, L., 1996. Rewriting her life: fictionalization and the use of fictional models in early American women's diaries. In: S. L. Bunkers and C. A. Huff, eds. *Inscribing the daily: critical essays on women's diaries*. Amherst: University of Massachusetts Press, pp. 38–55.
- Kazanavičienė, A., 2024. A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje. In: B. Avižinienė ir R. Bleizgienė, sud. *Moterų istorijos eskizai. XIX a. antra pusė–XX a. pirmą pusę*. Vilnius: LLTI, p. 333–386.
- Kubilius, V., 2003a. Dienoraštis – pokalbis su savim ir istorija. In: V. Kubilius. *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje*. Kaunas: VDU leidykla, p. 156–183.
- Kubilius, V., 2003b. *Dviesė literatūros sąpuoklėse. Kazys Puida ir Vaidilutė*. Vilnius: LLTI.
- Landsbergis, V., 1976. *Čiurlionio dailė*. Vilnius: Vaga, p. 156–183.
- Latauskienė, L., 2000. Narkotinių medžiagų ir su jomis susijusių nusikaltimų tyrimo tarpukariu Lietuvoje bendroji charakteristika. *Jurisprudencija*, 18(10), p. 136–141.
- Lazdynų Pelėda, 1954. *Raštai*, t. 1. J. Baltušis, B. Pranskus, V. Zaborskaitė ir A. Žirgulyš, sud. Vilnius: Valskybinė grožinės literatūros leidykla.
- Lejeune, Ph., 2009. *On diary*. J. D. Popkin and J. Rak, eds. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Marcinkevičienė, D., 1999. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.
- Martišytė-Linartienė, A., 2006. *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*. Vilnius: LLTI.
- Mastianica, O., 2012. *Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

- Moffat, J. M., 1974. Foreword. In: M. J. Moffat and Ch. Painter, eds. *Revelations: diaries of women*. New York: Random House, pp. 3–12.
- Motieka, E., 2005. *Didysis Vilniaus seimas*. Vilnius: LII leidykla.
- [Pečkauskaitė Marija] Šatrijos Ragana, 1986. *Laiškai*. J. Žekaitė, sud. Vilnius: Vaga.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1911. Užmirštos auklėjimo pareigos. *Metraščių-almanachas Šviturys su kalendorium 1912 m.*, p. 108–119.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1938a. O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai. Praeities šešėliai. Dienoraščiai. *Lietuvos žinios*, balandžio 20 d., p. 6.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1938b. O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai. Praeities šešėliai. Dienoraščiai. *Lietuvos žinios*, gegužės 27 d., p. 6.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1938c. O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai. Praeities šešėliai. Dienoraščiai. *Lietuvos žinios*, birželio 28 d., p. 6.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1938d. O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai. Praeities šešėliai. Dienoraščiai. *Lietuvos žinios*, rugpjūčio 1 d., p. 5.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1938e. O. Pl. Puidienės-Vaidilutės užrašai. Praeities šešėliai. Dienoraščiai. *Lietuvos žinios*, rugpjūčio 23 d., p. 5.
- Pleirytė-Puidienė, O. 2024. Ištrauka iš *Mano gyvenimo knygos*. *Colloquia*, 54, p. 131–148. <https://doi.org/10.51554/Coll.24.54.08>.
- Pl.-Puidienė-Vaidilutė, O., 1939. Netolima praeitis. Fragmentai iš spaudai ruošiamų atsiminimų. *Naujoji Romuva*, 31–32, p. 581–585.
- Ruseckaitė, A., 2024. *Vienatybė. Rašytojos Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės likimo vingiai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Sinor, J., 2002. *The extraordinary work of ordinary writing. Annie Ray's diary*. Iowa City: University of Iowa Press.
- [Sruoga Balys] Bs. Sir., 1926. Kritika ir bibliografija. Vaidilutės „Tėviškė“. *Lietuvos žinios*, sausio 10 d., p. 4.
- Steinitz, R., 2011. *Time, space, and gender in the nineteenth-century British diary*. New York: Palgrave Macmillan.
- Šlekys, J., 2003. Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje. O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė. In: R. Karmalavičius, sud. *Julijonas Lindė-Dobilas. Literatūros esmių ir laisvių architektas*. Vilnius: LLTI, p. 163–218.
- Trinkūnaitė, Š., 2017. Teatrinė Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės zona: moteris XX a. pradžios lietuvių teatre. *Krantai*, 3, p. 66–69.
- Vaidilutė, 1922. *Kada rauda siela*. Vilnius: Vaiva.
- Zalatorius, A., 1988. *Prozos gyvybė ir negalia*. Vilnius: Vaga.
- Žaltauskaitė, V., 2007. XIX amžiaus pabaigos dvasininko kasdienybė kunigo Povilo Januševičiaus dienoraštyje. In: E. Markuckytė ir D. Pilkauskas, sud. *Iš Panevėžio praeities: penki bažnyčios šimtmečiai*. Panevėžys: Panevėžio kraštytyros muziejus, p. 44–57.

Archyviniai šaltiniai

- Pleirytė-Puidienė, O., 1917–1919. *Mano gyvenimo knyga*, t. VI. [Rankraštis] F. 1, b. E422. Vilnius: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1919. *Mano gyvenimo knyga*, t. VII. [Rankraštis] F. 1, b. E423. Vilnius: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
- Pleirytė-Puidienė, O., 1921–1928. *Ištraukos iš dienoraščio*. [Rankraštis] F. 1, b. E453. Vilnius: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
- Pl. Puidienė, O., [1931]. *Autobiografija*. [Mašinraštis] F. 1, b. 268. Vilnius: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
- Strazdas-Jaunutis, J., 1968. *Kronikiniai komentarai apie lietuvių tautinio teatro ir choro atsiradimą Vilniuje ir jų vystymąsi ligi 1918 m. pabaigos*. [Mašinraštis] A. 4103, inv. 3537. Vilnius: Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus.
- VDU Bibliotekos rankraščių inventorių, 1936. Kn. 2, įrašas 1655, p. 6.